

CZEGLÉDY I., A diósgyőri vár. Akadémiai Kiadó. Budapest 1988, 127 p. 71 tábla.

Diósgyőrről az első írásos források a XIII. századból valók, de minden bizonnyal korábbi tényeket rögzítenek. Anonymus, III. Béla király jegyzője említi először a várat (castrum, quod dicitur Cervu) a XII–XIII. század fordulóján keletkezett gestájában. Az első okleveles adat 1248-ból való. 1271-ben a vár Akos nembeli Ernye báné, aki azt királyi adományként kapta. Fia, István gyorsan emelkedett a társadalmi ranglétrán. Előbb csak főispán, majd tárnokmester, ország-bíró, sőt nádor lett. Ő alapította 1303-ban a vár közelében a pálos kolostort. Az Árpád-ház kihalása utáni pártharcok idején István nádor először Vencelt, majd Ottót támogatta, végül belenyugodott a győztes Károly Róbert uralkodásába, és megtartotta nádori méltóságát is. Ám 1316-ban csatlakozott Kopasz nádor lázadásához, és ennek leverése az Ernyék teljes bukásához vezetett. A vár 1340-ben királyi birtok lett, és az is maradt 1424-ig, amikor Zsigmond a várat Borbála királyné udvartartására rendelte. Ettől kezdve Diósgyőr a mindenkori királynék birtoka volt. Az ország három részre szakadása következtében a vár is romlani kezdett a császári hadak fosztogatása, dúlása következtében. Az egymást váltó tulajdonosok és várnagykok csak toldozták-foldozták az erődöt, de régi fényét nem tudták már visszaadni. Az 1673. esztendő szomorú napok hozott a várra: leégett, elpusztult a kápolna berendezése, a tetőzet, s ezt a pusztulást többé már nem heverte ki.

A várra 1856-ban Henszlmann Imre figyelt fel, aki bizonyára járt is a helyszínen, mert arról tudósít, hogy a királyi vár kápolnájának szép részletei még mindig láthatók. Ám hosszú idő telt el, míg a romok pusztulásának megállításáig jutottak, sőt a módszeres rombolás még csak ezután kezdődött. 1873-ban a diósgyőri uradalmi prefektus – időközben ugyanis kincstári birtok lett a környék – lebontotta a vár még álló falait, hogy gazdatisztjei számára lakásokat építsen. Még hosszú időnek kellett eltelnie, amíg 1963-ban a könyv szerzője megbízást kapott a módszeres feltárára, melyet 10 éven át folytatott hatalmas erővel. A könyv ennek a munkának sommázatát adja.

Az első meglepő eredmény az volt, hogy a kőből épített várnak elődje is volt: egy főldből, sziklából és gerendából készült erődítmény. A korai várfal alapozása alatt erősen átégett, faszéntörmelékcs vörös-fekete réteg húzódik. Ebből a rétegből korhatározó IX–X. századi kerámiatöredékek kerültek elő. A bizonyára nem tartós anyagból készült erődítést (győr=gyűrű) 1241-ben a tatárok pusztították el, hiszen a magyar sereg csatavesztése a közeli Muhi pusztán történt.

A szerző – nagyon helyesen – nem az éveken át folyó ásatások sorrendjében, hanem a valamikori vár szerkezeti felépítését követve írja le az egyes részeket. Így válik élethűvé és életszerűvé a feltárás. A belsővárral kezd. A nyugati palotaszárny belsejében a korai vár több mint háromnegyedét sikerült feltárni, továbbá az Anjou-kori vár pinceszintjét, megállapítva az átépítések egymásutánját. Az egykor egységes dongaboltozatos hosszú pincét később pillérekkel 6 részre osztották. Két széles lépcső vezetett le az először középen két részre osztott pincébe. A nyugati palotaszárny emeletének falszövetéből alig valami maradt meg napjainkra, csupán a tornyok emeletei állnak, melyek egykor a palota emeleteihez kapcsolódtak. Mégis tudjuk, hogy az emeleti „ebédlopala” alatt hatalmas, boltozott, díszesen faragott zárókövekkel ellátott helyiség volt. Az egykori emelet délkeleti torony melletti helyiségében a falszövet arra utal, hogy itt is

volt olyan ablakfülke, mint a déli palotaszárny délkeleti tornya mellett.

A déli palotaszárny első emeleti faltömegének közel a fele megmaradt, sőt egy ablakot is sikerült rekonstruálni, mely a „grafikus stílus” jegyeit viseli. A délnyugati torony melletti emelet szinten egy érdekes részlet maradt fenn: a bejáratl szemből, a déli falban egy ötoldalú, boltozott ülőpadkás füлке. A csipkeszerűen tagolt, torzfejes függőkonzolokban végződő csillagboltozat közepét figurális ábrázolással ellátott zárókö fogja össze: kis székeken két szakállas lovag ül egymással szemben, jellegzetesen Nagy Lajos kori ruházatban, közöttük alacsony asztal, melyen „malmot” játszanak. Mozdulatukból arra lehet következtetni, hogy összekülönböztek a játékon, az egyik kardot ránt, a másik a szemben ülő szakállá felé nyúl.

A keleti palotaszárnyból, pontosabban annak kupolájából származik a szakirodalomban „diósgyőri Madonna” néven szereplő reneszánsz márványoltár töredéke. Az egész palotaszárny földszintjének felmenő falaiból alig valami, az emeleti falakból pedig a tornyokon kívül csupán a mellettük lévő helyiség falszövetének töredéke maradt meg.

Az északi palotaszárny késői használatát a téglaburkolatok igazolják. Az emeleti rész felmenő falából a toronyemeletek kivételével szinte minden elpusztult, az északnyugati toronyfalán csupán az egykori emeleti kandalló elkormosodott kürtője van meg. Az egykor 13 m széles, 25 m hosszú, kétraktusos lovagterem boltozatindítása az északkeleti torony nyugati külső falán látható ma is.

A belső udvaron lényegében a Nagy Lajos kori vár udvarszintjét, az emeletre (piano nobile) felvezető lépcsőalapot találták meg, továbbá a lovagterem alatti csarnok padozatát. A négyszögű, négy saroktornyos várnál későbbi építmény nyomait csak két helyen sikerült megfogni. A korai vár épületrendszerére utaló egyetlen maradványt a kápolna alatt tárták fel, az udvar északi-északkeleti részében pedig sejthető a korai lakótorony.

A várfal közepén álló négyszögletes, négytornyú palotát körülvevő külsővárról a feltárás megkezdése előtt csak elképzelések voltak, részeinek rendszerét csak az ásatások tisztázták. Kiderült, hogy ikertornyos várfalból (scarpa) és falszorosból áll. A 350 m hosszú várfal a szikla eredeti formáját követte, azt használták fel az építésnél. A várfal több mint 4 méter vastag, rajta falazott védőfolyosó húzódott. A falszorosból megközelíthető boltozott folyosó felett egykor pártázatos terasz futott körül. A falból a négy felé irányában ikertornyos kapuépítmények nyúltak ki, közrefogva a vizesárkon átvezető fahídat. A nyugati falszorosban feltártak két latrinát, valamint egy kései ágyúbástyát, mely utóbbi a XVI. században épült, és emiatt bontották el a királyi vár hatalmas, közel 5 méter széles feljárati lépcsőjét. Az északi falszorosból egy kocsielhajtó maradványai érdemelnek említést. Kibontásra került egy hatalmas, kettős kemencével ellátott konyha, valamint a hozzá tartozó kút. Feltárták a rondella mellé, az északi falszorosba beépített ágyúbástyát és a falszoros közepén elhelyezkedő két, illetve háromszintes, hat ágyúállásos kazamatasort, amelyet a XIV. századi ikertornyó átépítésével alakítottak ki.

A várdomb körüli vizes-mocsaras, forrásokban gazdag terület eleve védelmet biztosított a szikladombra települők számára. A dombot észak-dél irányú természetes sziklák vették körül ősidők óta, melyek mesterséges mélyítése, kiépítése, szabályozása, vízzel való feltöltése a középkorban történt meg. Az árok legnagyobb kiterjedésekor, a XV. században mintegy 10 000 m² területű, átlagban 25 m széles, és a

jelenleginél 3–5 m-rel mélyebb volt. Elsősorban a Szent György-forrás és a Hegyestető lábánál feltörő források vize töltötte föl. A víz felfogására gátakat építettek. A déli falszakaszban megtalált széles keresztfal folytatása duzzasztógátként elzárta a domb és a hegy közötti természetes vízlefolyó árkot, és a várdomb megkerülésére kényszerítette a források és a patakok vizét. A XV. századra teljesen kiépült a vizesárok, amely a külsővár kvaderekkel burkolt magas várfala (scarpe) és az árok külső fala (contra-scarpe) között ölelte körül a várat. A források vize tehát falazott mederben ömölt a vizesárkokba a nyugati oldal közepén, hogy azután az ellentétes oldalon távozzon, és a tó melletti Szinva-patakba ömöljön.

A szerző ezután a diósgyőri vár építéstörténetével foglalkozik példamutató tömörséggel, ám minden lényeges adatra kiterjedő figyelemmel. Helyesen állapítja meg, hogy míg Anjou királyaink székhelyeiken (Diósgyőr, Zólyom) nagy, négy-szegletes alaprajzú várakat építettek a XIV. században, addig a magyar főurak birtokain ilyen rendszerű várról ebből az időből nem tudunk. Aligha véletlen, hogy később, éppen a XIV. század végén és a XV. század legelején a ténylegesen hatalomra került két család, a Kanizsaiak (Kismarton) és a Garaiak (Siklós) négyszárnyú kastélyokat építenek, mintegy ezzel is utánozva királyukat. A fentiekhez sorolhatjuk még az Ozorai Pipó által épített Ozora és Újlaki Miklós várpalotái várát is.

Kétségtelen tény, hogy a diósgyőri vár a magyar, de az egyetemes várépítésetörténetének is az egyik, leg tisztább rendező elvek szerint épült, és legérteletlenebbül megmaradt példája. Érdemes volt tehát a szerzőnek rászánnia életének legiava idejét.

Kőhegyi M.

Erdély története. Főszerkesztő: Köpeczi Béla, szerkesztők: Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó. Budapest 1986. 1945 lap, 783 fekete-fehér, 127 színes kép, 58 térkép, 38 táblázat, 27 ábra.

Tanulmányok, könyvek sora jelzi, hogy a magyarországi kutatás mindig megkülönböztetett figyelmet fordított Erdély történetének beható megismerésére. Az utóbbi hetven év során is – megannyi nehézség, gátló tényező ellenére. Mégis valamiféle – megkészt, de nem elkészt – mérföldkönek tekinthető az Erdély történetéről készült háromkötetes monográfia. Elsősorban természetesen tudományos, de bizonyos értelemben kultúrpolitikai mérföldkönek is. Mégpedig oly módon, hogy a nagylélegzetű munka éppen tudományos erőnevei – a forrásanyag teljeskörű számbavétele, illetve objektív interpretálása – révén kapott aktuálpolitikai jelentőséget. Ugyanis a tényszerű feldolgozás – olykor konkrét hivatkozások, utalások nélkül is – szinte pontról pontra korrigálja az elmúlt évtizedek Erdélyre vonatkozó téves, gyakorta tudatosan meghamisított történelmi teóriáit. A megjelenés időpontja pedig egyfajta közvetett tiltakozás Erdély kultúrtörténelmi emlékeinek a nyolcvanas évek közepe táján már szomorú gyakorlattá vált tudatos pusztítása ellen. A szakmai körök, még inkább a közvélemény valahogy így (is) tekintettek a hazai történettudomány e jelentős vállalkozására. Ebből is következik: ritkán tapasztalható széles körű sajtóvisszhang kísérte a munkát, majd a megjelenését követő egy éven belül tudományos konferencián vitátták meg erőnevei és hiányos-

ságait, illetve több szakember új adatokkal és vizsgálati szempontokkal egészítette ki a három kötet egyes fejezeteit (vö. Századok 122 (1988) 474–482; Tanulmányok Erdély történetéről (szerk.: Rácz István). Debrecen 1988).

A három részben megjelent monográfia első kötete a kezdetektől 1606-ig (szerzői: Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Mócsy András, Tóth Endre, Vékony Gábor), a második 1606-tól 1830-ig (szerzői: Péter Katalin, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes), a harmadik pedig 1830-tól napjainkig (szerzői: Köpeczi Béla, Miskolczy Ambrus, Szász Zoltán) tekint át Erdély történetét. Pontosabban: nem csupán a földrajzilag meghatározott Erdélyt, hanem azon kapcsolódó területeket is (Partium, Délkelet-Alföld), amelyek részévé váltak Erdély korábbi történetének, illetve kötődnek jelenkorához.

Miután majd fél évszázada jelent meg utoljára Magyarországon e térségről teljességre törekvő, igényes történelmi összefoglalás, a tárgyalt munka talán legnagyobb erőneve, hogy (felhasználva a hazai és a határainkon kívüli kutatás újabb adatait is) igen részletes áttekintést ad Erdély politika-, gazdaság- és művelődéstörténetéről. Olyan, mindenki számára érthetően megírt tudományos értékelést, amely komplex megközelítéssel több ponton tisztáz – vagy legalábbis megkísérelti azt – nyitott kutatási kérdéseket, konkrét bizonyítékokra építve cáfol megalapozatlan teóriákat.

Ami utóbbiakat illeti, fontos szerepet kaptak a mű régész szerzői. Mócsy András és Tóth Endre révén a román történetírás által képviselt dáko-román kontinuitási elmélet tartathatlanságának sokoldalú, tárgyi és írásos forrásokra épülő bizonyításában (32–106. o.), illetve Bóna István révén a honfoglaló magyarság erdélyi letelepedését megelőző időszak etnikai és társadalmi képének hiteles felvázolásában (174–194. o.). Itt jegyezzük meg: a tudományos nézetek konfrontációját is biztosító szerkesztési elv érvényre jutását az is példázza, hogy Bóna I. (198–216. o.) – főleg régészeti adatokra építve – egyszerű történet, míg Makkai L. – elsősorban írott források alapján – (235–284. o.) szakaszos honfoglaló betelepülést tételez fel. Egyébként az ellentmondó következtetések nem a „kétféle” forrásanyag jellegéből, sokkal inkább felfogásbeli-interpretációs különbségekből adódnak, amit talán az is jelez, hogy régészeti megfigyelések, leletek alapján Makkaiéhoz hasonló eredményre jutott más is, amit Bóna – úgy tűnik joggal – elutasít (576–577. o.) Tény, az imént említett, s egyébként fontos megállapítások nem a tárgyalt kötetben kaptak először nyilvánosságot. Többesgükről már korábban kialakult a magyar kutatás álláspontja. Attól válnak hangsúlyossá, hogy az erdélyi föld korai népeinek sorsa – széles körű forrásbázisra építve, a szomszédos régiók eseményeivel összefüggésben – a történelmi folyamatok teljességében tárul fel a monográfia első fejezeteiben.

Mindez csak részben igaz az őskori részre, amely terjedelmét illetően ugyancsak szűkreszabott, s nem csupán a forrásanyag eltérő jellege miatt, kicsit „kilóg” a nagylélegzetű munkából. Talán éppen azért, mert a kiváló felkészültségű szerző, Vékony Gábor, nagyon is alkalmazkodni akart a későbbi korok megszokott feldolgozási stílusához, s végülis sajátos felfogású rövid őskori történetet írt. Ugyanis miközben néhány mondatos jellemzéssel maradéktalanul felsorolta a kutatás által jól-rosszul meghatározott kultúrákat és csoportokat, utalva tér- és időbeli lokális (ritkábban regionális) kapcsolatrendszerükre, mellőzte egy-egy korszak általános bemutatását, a településtörténelmi, gazdaságtörténelmi, életmódbeli jellemzők és azok változásainak következetes nyomkövetését. De nem kaptak kellő hangsúlyt azok a természetföldrajzi